

A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI
SOKSZÍNŰSÉGE, VÁLTOZÓ ÉRTÉKEK ÉS ÉLETVISZONYOK

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 12.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő:

PAPP KLÁRA

*A magyar arisztokrácia
társadalmi sokszínűsége,
változó értékek és életviszonyok*

SZERKESZTETTE:

PAPP KLÁRA és PÜSKI LEVENTE

Debrecen, 2013

SZENTEGYEDI
SOMLYAI GERGELY DEÁKRÓL*

A középkori ún. jogtudó értelmiség történetének, szerepkörének feltártsága köztudottan előrehaladottabb a fejedelmi Erdélyben hasonló feladatokat ellátó deák-ságénál.¹ Ezt a helyzetet korántsem lehet a forrásadottságokkal magyarázni, hiszen a középkorhoz képest még erdélyi viszonylatban is, szétszórta ugyan, de bőven rendelkezünk forrásokkal e társadalmi réteg tevékenységének vizsgálatához. Ennek ellenére csak elvétve találkozhatunk olyan tanulmányokkal, melyek egy-egy gyakorlati jogáspálya bemutatására vállalkoznának, és ez a megállapítás még a sokkal jobb forrásadottságokkal rendelkező Nyugat-Magyarországra is érvényes.²

Trócsányi Zsolt ma is alapvetőnek számító művében tanulmányunk főszereplőjéről, Szentegyedi Gergely deákról a következőket állapította meg: „A személy körül van bizonyos, egyelőre el nem osztható zavar. Forrásaink 1578 és 1592 között sorozatosan említik Somlyay Gergely deák fiscalis directort [...]. Ugyanez időszakban beszélnek ugyane funkcióban Szentegyedi Gergely deákról is [...]. Nos, tudjuk, hogy Erdélyben párhuzamosan két fiscalis director működött, egy a szorosabban vett Erdély s egy a Partium ügyeiben (ha ti. mindkét tisztség be van töltve), de a keresztnév és a „deák” megjelölés azonossága mégis zavarba ejtő. Ráadásul Somlyay Gergelyt 1594 júliusában említik országgyűlési elnökként – a Kendy-Kovacsóczy-párt 1594 augusztus végén kivégzett vezetői közt pedig ott szerepel Szentegyedi Gergely deák, aki ezek szerint nem lehetett jelentéktelen

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ E témában a későbbi időszakot feldolgozó történészek számára is példaértékű Bónis György összefoglaló munkája: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971. (továbbiakban Bónis, 1971.).

² Erdélyi jogász-karrierok bemutatására újabb példa Horn Ildikó: A sánta prókátor. In. *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2008. 97–102. L. még Dáné Veronka e kötetben megjelent tanulmányát Kolozsvári János deákról. Nyugat-Magyarországra példaértékű Dominkovits Péter: Egy kora újkori ügyvéd pályaképe – Szepsy (Zepsy) János. = *Aetas*, 2002/2–3. 5–35.

alakja pártjának. A kérdést nyitva kell hagynunk, de valószínűbbnek tartjuk, hogy a két név ugyanazt a személyt jelzi”.³

A következőkben arra fogunk törekedni, hogy amennyire szétszórt és szegényes forrásaink ezt lehetővé teszik, eloszlassuk a Trócsányi által említett zavarokat. Nemcsak a Szentgyedyi Gergely személyére vonatkozó kérdésekre kísérelünk meg válaszolni, hanem az általa viselt tisztségekről is igyekszünk tisztázó megállapításokat tenni.

Gergely deák nevével legelőször 1563 elején találkozhattunk.⁴ Ebből az évből való adatunk a Wass család cegei levéltárából származik és arról a perről szól, amely egyfelől felesége, néhai szentgothárdi Wass János leánya, Ágnes vagy Anna, másfelől pedig az asszony nagyhatalmú nagybátya, cegei Wass György között folyt a Doboka vármegyei Cege, Göc, Mohaly, Pulyon, Szentgotthárd és Szilvás birtokokból járó leánynegyed, hitbér és jegyajándék okán. Az 1577-ig tartó per anyagát tartalmazó fasciculus egyik okleveléből az is kiderült, hogy Wass Ágnesnek nem Gergely deák volt az első férje, hiszen 1562-ben még Hosszúaszói Gáspár özvegyeként jelent meg, míg a következő év elején már Gergely deák feleségként szerepelt.⁵

De honnan is került Gergely deák ebbe a tekintélyes köznemesi környezetbe, és azonosítható-e ez a személy a később Szentgyediként és Somlyaiként megjelenő fiscalis directorral? Ezekre a kérdésekre nagy részben választ ad egy jóval később, 1588. július 15-én kelt oklevél, amely szerint néhai Somlyói István deáknak első feleségétől, györgyfalvi néhai Henke Kristóf leányától, néhai Mártától született fia: Szentgyedyi Somlyai Gergely jogügyigazgató (director causarum fiscalium), másfelől ugyanazon néhai István deáknak második feleségétől, néhai Iriny Erzsébettől született leánya, előbb györgyfalvi néhai Vas György, jelenleg pedig Frátai Miklósnak Somlyai Zsófia nevű felesége egyezséget kötöttek.⁶ Ennek során Zsófia asszony úgy vallott, hogy férje: Vas György halála után annak a Kolozs vármegyei Györgyfalván levő birtokjogai az ő atyai testvérére (fr. c), említett Somlyai Gergelyre háramlottak, mely jószágból a Decretum szerint (iuxta contenta decreti) jegyajándékként 66 Ft-ot illeti meg. Ezen összeg átvétele felől nyugtatja Gergely deákot. Ez az adat amellel, hogy egyértelműen bizonyítja a Szentgyedyi – Somlyai azonosságot, arra is vall, hogy már Gergely deák szintén litteratus apja betagolódott a vármegyei nemességbe, jószágot szerzett magának

³ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Budapest, 1980. 376. (1. jegyzet). (továbbiakban Trócsányi, 1980.)

⁴ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága kezelésében, Wass család cegei levéltára (továbbiakban Wass lt.), XXXIII/4.

⁵ 1562 októberében Wass Ágnes még Hosszúaszói Gáspár özvegye: Wass lt., XXXIII/6.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára. Protocolla, libri regii et styliaria F15 (továbbiakban KmProt). KmProt IX. 188^f.

és a feleségeit is a vármegye szintjén tekintélyesnek számító nemes-családokból választotta, ezzel pedig vélhetően egyetlen fia, Gergely deák jövőjét is kellőképpen megalapozta. Hogy minek köszönhette a valószínűsíthetően a Báthoryak birtokáról, Somlyóról származó István deák pályája sikerét egyelőre ismeretlen előttünk, de nem lehetetlen, hogy felemelkedése valamilyen módon a Báthory családhoz köthető. A fentiekkel kapcsolatban még csupán annyit szükséges megjegyeznünk, hogy 1584 decemberében újból találkozhattunk szentegyedi Somlyai István deák nevével, ekkor azonban feleségeként Barcsai Sándor leánya, Druzsina jelenik meg, aki dédunokája volt annak a Barcsai Pál protonotariusnak, akinek nagy szerepet tulajdoníthatunk a különálló vajdai kancellária kialakulásában.⁷ Ez a Somlyai István deák azonban még nem azonosítható egyértelműen Gergely deák édesapjával.

Az előbbi adatok alapján még a családneveket e korszakban jellemző bizonytalanságok mellett is arra gondolhatunk, hogy Gergely deáknak inkább Somlyói–Somlyai lehetett a családneve a Szentegyedi pedig inkább nemesi előneve, hiszen tudjuk, hogy Szentegyeden udvarházzal és részbirtokkal rendelkezett. A szentegyedi birtoklásáról először 1569-ből van forrásunk, az év elején kelt osztálylevelél szerint ugyanis a Kabos résznek nevezett itteni részjóságot felosztották Gergely deák, Ráthoni Péter és Szentiványi Gáspárné között. Ebből az oklevélből az is kiderült, hogy szentegyedi öt házhelyét Kabos Gábortól kapta, talán ügyvédi szolgálataiért.⁸ Ugyanebből az évből arról is tudomásunk van, hogy sokat költött említett felesége itteni udvarházának építésére, aki emiatt és mivel az emlegetett Wass György elleni perében ügyvédként képviselte, halála esetére összes javait neki hagyta.⁹

Szentegyedi Somlyai Gergely deák láthatólag sikeres ügyvéd lehetett és bizonyára ennek köszönhette viszonylag gyors felemelkedését is. Arról nincs tudomásunk, hogy szerepelt volna a gyakrabban foglalkoztatott erdélyi ügyvédek jegyzékében (ilyen jellegű prókátor lajstromok szórványosan fennmaradtak és egyelőre bizonytalan, hogy milyen célból készültek),¹⁰ de amellett, hogy felesége

⁷ Barcsai Pálról bővebben I. Jakó Zsigmond: Az erdélyi vajdai kancellária szervezete a XVI. század elején. In. *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest, 1976. 53–56.

⁸ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlése Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. Kolozsvár, 2006. (továbbiakban ErdKáptk) 213. sz.

⁹ *Szolnok-Dobokavármegye Monographiája* VI. Kötet. A vármegye községeknek részletes története. Tagányi Károly, Dr. Réthy László és saját kutatása, adatgyűjtése alapján írta Kádár József. Deesen, 1903. 333. (továbbiakban Szolnok-Doboka). E helyen jegyezzük meg, hogy a vármegyei monográfiában valószínűleg téves adat alapján, az Erdélyi Tábla levéltárára történő hivatkozással említik már 1516-ban Szentegyedi Gergely deák ügyvédet (I. uo. 331.). Minthogy e levéltár nagyrészt elpusztult ez az adat sajnos már ellenőrizhetetlenné vált.

¹⁰ Egy ilyen, 1559-re keltezett jegyzéket „Nomina procuratorum Transsilvanensium” címmel közöltek névtelenül a Századok 1877. évfolyamának 567. lapján.

ügyét sikeresen képviselte és kisebb jószágait is így szerezte,¹¹ 1572-ben már Sombori László fiscalis director prókátorként jelenik meg a forrásokban, és azt tudjuk, hogy a fiskus képviselét általában a legfelkészültebb jogtudókra bízta. Az ítéletlevélben szereplő ügy érdekessége az, hogy Sombori egy hatalmaskodási ügyben indult perbe avatkozott bele, amely amiatt folyt, hogy egy kalotaszegi határmegállapítás során, a helyszínre kiszálló ítélőmestert és táblai ülnököt falubeliek sokasága fegyveres kézzel elűzte.¹² Az oklevél szövegében Szentegyadi Gergely nem fiscalis procuratorként, hanem „legitimus procurator directoris et fiscalis nostri”-ként szerepel, de mégis úgy véljük, hogy Gergely deákot ekkor nagy biztonsággal sorolhatjuk a Trócsányi által kincstári ügyészeknek nevezett csoportba.¹³ Az még bizonytalan, hogy alkalmi megbízatások voltak ezek, vagy egy-egy director mellett valóban állandó jelleggel „legalább 2–3 ügyész működött”, mint ahogy azt Trócsányi állította és az is kérdés, hogy milyen viszony fűzte Szentegyedit Somborihoz. Arra gondolhatunk, hogy Gergely deák – hivatalnok-társaihoz hasonlóan – a főúr feltehetően népes familiájának tagjaként teljesített prókatori szolgálatot, figyelembe véve, hogy Sombori és Szentegyadi éppen Szentegyeden birtokostársak is voltak. Azt azonban mindenképpen valószínűsíthetjük, hogy Gergely deák sikeres karrierjét kisebb-nagyobb mértékben Somborinak köszönhette, mint ahogyan arról is tudunk, hogy Sombori directorként nem csupán az ő szolgálataira számíthatott. 1573 elején szintén az ő prókátorként szerepel Pistaki Lukács, aki ezen időszak egyik sokat foglalkoztatott, nagy szakértelmű ügyvédje volt.¹⁴

Az előbbieket alapján bizonyára nem lehetett véletlen, hogy Szentegyadi éppen Somborit követte a jogügyigazgatói tisztségben. 1576 novemberében már biztosan fiscalis director, ekkor kelt ugyanis Báthory Kristóf ítéletlevele, amelyben az egyik fél (az ingerens vagyis perbeavatkozó) „egregium Gregorium litteratum de

¹¹ 1568-ban például cegei Wass Domokos fia János és az ő fiai, Pál és János arra az esetre, ha a Doboka megyei Göcben levő részüket Wass Györgytől visszaszerzi, annak harmadrészét az őket ügyvédként képviselő Szentegyadi Gergelynek ígéri. L. Szolnok-Doboka III. 548. Talán a Szentegyeden birtokló Bothos Bence is Gergely deák prókatori szolgálatainak költségeit törlesztette azzal, hogy 1572-ben ottani udvarházát neki adományozta l. Szolnok-Doboka VI. 333.

¹² Az ítéletlevél az Erdélyi Nemzeti Múzeum egykori levéltárából származik, amelyet jelenleg a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának gyűjteményében őriznek. Kemény József oklevélgyűjteményének egyes darabjait digitalizálták, a hivatkozott dokumentum letölthető: http://greenstone.bjc.ro/greenstone/collect/arhivele/index/assoc/J0102.dir/RO_AN_CJ_0008_0102.pdf (letöltés dátuma: 2012. 11. 22.). Az ezután következő internetes hivatkozások mind e gyűjteményből származnak.

¹³ Trócsányi, 1980. 365. A „kincstári ügyészek” jegyzékében Szentegyadi nem szerepel, de egyébként a Trócsányi szerint is „soványka névsor” csupán egy 16. századi procuratort említ.

¹⁴ Pistaki 1573 januárjában szerepel Sombori László fiscalis director ügyvédjeként l. Wesselényi lt., az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságánál őrzött anyagában, XVI. sz. 1. doboz.

Zentthegyed directorem causarum nostrarum in quem causa presens per mutacionem officii directoratus ab egregio Ladislao de Sombor est condescensa”.¹⁵ E helyütt tehát helyesbítünk kell Trócsányi jegyzékét. Nála Sombori 1579-ig szerepel jogügyigazgatóként, Somlyai pedig csak 1578-tól.¹⁶

De mit is jelentett ezen hivatal viselése? A jogügyigazgatói tisztség középkori előzményei egészen Zsigmond király uralkodásáig vezethetők vissza, alapvető feladata a király és a kincstár jogi képviselése volt.¹⁷ A 15. századra jelentős tisztséggé emelkedett, megfelelő segédszemélyzet (írnokok, ügyészek) járt vele, és az uralkodó teljes bizalmát feltételezte. Általában a gyakorlati jogászok látták el ezt a fontos hivatalt, mellyel a 16. század elején már jelentős összegű, igaz olykor késve törlesztett sallarium és ennél is jelentősebb befolyás járt.¹⁸

A Mohács utáni csatavesztést követően külön útra lépő Erdélyben saját bírósági szervezet kialakítására Izabella és János Zsigmond visszatérése után, 1556 végén kerülhetett sor, amikor az országgyűlés ítélőmesterek, táblai ülnökök és fiscalis director kijelölését írta elő, fizetésüket az uralkodókra bízta és meghatározta a magyarországi és az erdélyi nemesek részére tartandó terminusokat.¹⁹ Habár erre vonatkozó bizonyítékkal nem rendelkezünk, a középkori előzmények alapján valószínűnek tarthatjuk, hogy a fiscalis director a táblán mindig jelen volt, hogy a királyi-fejedelmi jogokat képviselve beavatkozhasson azokba a pe-

¹⁵ Kemény gyűjtemény: http://greenstone.bjc.ro/greenstone/collect/arhivele/index/assoc/J0114.dir/RO_AN_CJ_0008_0114.pdf (letöltés dátuma: 2012.11.22.). Ebben az ítéletlevélben a fiscalis director ügyvédjeként ugyanabban az évben előbb az említett Pistaki, majd utóbb egy Kovács Péter nevű nemes szerepelt.

¹⁶ Trócsányi, 1980. 363–364.

¹⁷ E tisztség kialakulásáról és a fiscalis directorok feladatairól I. Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Budapest, 1899. 182–185. Vö. Bónis, 1971. 131–134, 277–280.

¹⁸ A fiscalis directorok jövedelmeire csak egy példa II. Ulászló királynak 1515-ben kelt elismervénye arról, hogy országbírójának és szlavóniai ítélőmesterének, Hencelffy Istvánnak jogügyigazgatói officiumában teljesített szolgálataiért adósa maradt fizetésével, melynek összege készpénzben 1351 Ft, sóban 600 Ft, ruházatban 743 Ft, tehát összesen 2694 Ft. L. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009. DL 47112.

¹⁹ *Monumenta comitialia regni Transylvaniae. Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Történeti bevezetésekkel a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából szerkeszti Szilágyi Sándor. II. (1556 sept.–1576 jan.). Budapest, 1877. (továbbiakban EOE). 58.: „Et quum imperia, non minus legibus quam armis conserventur, conclusum atque visum est, ut quam primum iudices, prothonotarii, assessores, director causarum, publicarum et fisci regii eligantur ac judicia celebrantur sine intermissione in regno. Iudex tamen assessores prothonotarii et director causarum nihil ex proventibus tabulae attingere et sibi vendicare audeant, sed, sicuti per nos, Filiumque nostrum Illustrisimum, cum illis conventum fuerit, e manibus nostris, salarium expectent.” Sajnos arra vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, hogy mekkora fizetés járt a fiscalis directoroknak a fejedelemség korában.

rekbe, amelyekben az uralkodó jogait sérelem érte (hűtlenség, királyi jog eltitkolása, stb.). Trócsányi szavaival élve „mai terminussal, főállamügyészi feladatkört töltött be” ezen tisztség viselője. Szintén az ő megállapítása az, hogy az erdélyi gyakorlatban általában két director működött párhuzamosan, az egyik a Királyhágón belüli Erdély, a másik Partium ügyeiben volt illetékes.²⁰ Ez a rendszer talán csak Bethlen Gábor uralkodásától kezdődően válhatott gyakorlattá, eddig ugyanis csupán egy 16. századi adat utal külön partiumi directorra.²¹ A Trócsányi által összeállított jegyzékben a funkciót viselő személyek között ebben az időszakban átfedések nincsenek (illetve egyedül Sombori és Szentgyedi esetében van, de az mint fentebb említettük, téves adatra alapoz), e korszak forrásaiban pedig mindig egy fiscalis directort említenek, míg ítélőmesterekről, ülnökökről minden esetben többes számban esik szó.²²

E rövid, de reményeink szerint hasznos kitérő után kanyarodjunk vissza tanulmányunk főszereplőjéhez. Szentgyedi Somlyai Gergely fiscalis directori pályafutásának legelején máris fontos megbízatást kapott. 1577-ben ő volt az, aki a még Sombori directorsága alatt a Bekes pártiak ellen hozott ítélet végrehajtását kérte az ítélőszéken.²³ A töredékesen fennmaradt ítéletlevélben el is rendelték az időközben bekövetkezett uralomváltás miatt (Báthory Istvánt lengyel királlyá választották és Kristóf lett az új vajda) végrehajthatlanul maradt döntés érvényesítését, a felségárulók jószágainak elkobzását és e célból vajdai embereket küldtek ki, akik az ítéletet végre is hajtották.

Államügyészi teendői mellett, amelyek bizonyára nem növelték különösebben népszerűségét, Gergely deáknak az is feladata volt, hogy a magszakadás folytán a fejedelemeire, illetve a kincstárra háramló jószágokat lefoglalja a fiscus számára. Ehhez bizonyára komolyabb apparátussal kellett, hogy rendelkezzen,

²⁰ Trócsányi, 1980. 363.

²¹ Ladmóci Horvát Jánosról van szó, aki 1581-ben és 1584-ben viselte a partiumi directorságot. *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei (1582–1602)*. Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. Kolozsvár, 2005. 149, 588. sz. (továbbiakban ErdKirKv). Ezen adatra Dáné Veronka hívta fel a figyelmemet, segítségét köszönöm. A következő forrás két fiscalis directorra 1615-ből származik. Ekkor egy bizonyos, Trócsányi jegyzékében nem szereplő Nagy Ferencet váradi fiscalis directorként emlegettek (I. KmProt XVII. 121^r–121^v) és ugyanabban az évben szerepel erdélyi jogügyigazgatóként Kassai István (KmProt XVII. 133^v). Későbbi adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a váradi fiscalis directorság egyet jelentett a partiumi jogügyigazgatói tisztséggel, az 1623-ban még „causarum nostrarum fiscalium Varadiensis director”-ként szereplő Patai Máté, 1628-ban már a Magyar Királyság Erdélyországhoz csatolt részeinek directora. L. MOL F1 XI. p. 1–2., F1 XVII. 45^r.

²² II. János 1569. szeptember 14-én kelt parancslevelét „fidelibus nostris universis et singulis, egregiis, nobilibus, magistris nostris protonotariis, *directori causarum nostrarum regiarum, juratisque assessoribus sedis nostrae judicariae*” intézte. Wass It, XXXIII/17.

²³ MOL F15, 63. doboz.

ezért gondolhatjuk azt, hogy akárcsak a középkorban, e korszakban is íródeákok segítették munkájában, akik közül sajnos egyelőre senkit sem ismerünk. A magvaszakadtak birtokainak lefoglalása a gyakorlatban úgy folyt, hogy mindig a fejedelmet képviselő fiscalis directort vezették be a jószágokba, ha pedig a jogos vagy jogtalan örökösök részéről ellentmondás történt, őket a tábla elé idézték, ahol a fiskust általában nem személyesen, hanem prókátorai által képviselte a jogügyigazgató.²⁴ A directorok a közügyek intézése mellett, a fejedelem magán birtokügyleteiben is szerepet kaphattak és ez a tény is jelzi az uralkodók és directoruk közötti szoros, bizalmi viszonyt. 1579 májusában például éppen Gergely deák jogügyigazgató képviselte a kolozsmonostori requisitorok előtt Báthory Kristóf vajdát egy birtokcserére vonatkozó szerződés megkötésekor.²⁵ Ekkor a vajda a Doboka vármegyei Szava felerészét elcserélte Almádi Gáspárral és feleiségével, azok boncnyíresi és tótfalusi jószágaira. Az ügy érdekessége az, hogy egy évvel korábban még maga Szentgyedi Gergely tett tiltást Wass Boldizsár fiának, Györgynek nevében a jószág Báthory Kristóf általi elidegenítése ellen.²⁶

Szentgyedit karrierjének csúcsára bizonyára szakértelme és megbízhatósága emelhette. 1592 decemberében a fejedelmi tábla elnöke, e tisztséget tehát a Trócsányi által említett két évvel korábban már viselte.²⁷ E jelentős tisztségbe ugyanebben az évben, vagy 1591 második felében nevezhették ki, ezen év márciusában ugyanis még jogügyigazgatóként szerepelt.²⁸

A táblai elnöki hivatalt az 1558 júniusában tartott országgyűlésen hozták létre, amikor a magyar jogban jártas férfiú kiválasztását rendelték el, aki tekintélyével és jogi ismereteivel elejét veszi a szüntelen vitáknak és biztosítja a rendet a táblán.²⁹ Tehát lényegében arról lehetett szó, hogy az ügyek tárgyalásakor gyakran megeshetett, hogy az ítélőmesterek és az ülnökök képtelenek voltak döntést hozni. Ezekben az esetekben léphetett fel az elnök, aki csillapítva a vitákat a fejedelem nevében ítéletet hozott. Az 1558-ban még superintendens-nek,

²⁴ A Somlyai Gergely által képviselt kincstár részére történt iktatásokra példák: ErdKápJkv 366–367, 399, 404, 454, 597, 600, 615, 816. sz.

²⁵ KmProt VII. 48^v–49^v.

²⁶ KmProt VII. 24^v.

²⁷ Egy peres ügyben történt kiegyezéskor Somlyai Gergely „praesidens sedis judicariae” Földvári István árváinak és vassinnyei Vas Györgynek a képviselője L. KmProt X. 185^r–185^v.

²⁸ KmProt X. 44^v–45^r.

²⁹ EOE II. 97.: „Deliberatum est etiam ut unum virum gravem juris hungarici peritum deligant, ut qui iudiciis omnibus intersit, et autoritate, gravitate atque respectu suo strepitus in iudiciis cohibeat disceptationes, vociferationes enormes ac contentiones inciviles arceat et propulset, ut pro dignitate Sacrarum Maiestatum cum gravitate et contra decorum tractentur, dijudicentur et honesto ordine discutiantur. Proventus quoque tabulae ipse super intendens percipiat ac singulis assessoribus pactum salarium reddat. Superfluum vero ad cameram Sacrarum Maiestatum administret.”

később praesidensnek nevezett elnök kezéhez rendelték a tábla bírságokból származó jövedelmét, aki ebből törlesztette az ülnököknek járó fizetést, a maradékot pedig a kincstárnak utalta. A rendelkezés szövegéből egyértelműen kiderül, hogy a fejedelemségkori bíráskodás legfontosabb tisztségét nyerte el Szentegyadi Gergely és e funkcióval befolyása és jövedelme is nagyot növekedett. Annak ellenére, hogy az országgyűlés már 1558-ban elrendelte táblai elnök kinevezését, az általunk vizsgált forrásokban Gergely deák az első, aki ezt a tisztséget viseli. Ez természetesen nem jelenti feltétlenül azt, hogy betöltetlenül maradt ez az officium, talán további kutatások során előkerülnek korábbi praesidensek.

E helyen szót kell ejtsünk Trócsányi Zsoltnak egyik – véleményünk szerint – vitatható megállapításáról: a fejedelmi tábla elnökeiről értekezve megállapította, hogy „általában kettős tisztséget töltött be. A fejedelem személyeseként (in persona principis) elnökölt a táblán, s egyben betöltötte az országgyűlés elnökének tisztségét is.”³⁰ Ez utóbbi cím azonban a 16. századi forrásokban nem fordul elő.³¹ Azt tudjuk, hogy már Izabella és János Zsigmond visszatérésekor döntöttek arról, hogy a táblán tárgyalt ügyeket a személyes jelenlét, a personalis presentia elé lehet továbbvinni, ahol a tárgyalandó ügyet az illetékes ítélőmester adta elő, a perben pedig tanácsurak és jogtudó személyek döntöttek.³² Az is bizonyos, hogy az országgyűléseknek is volt bírói hatáskörük, illetve ezek alkalmával is összeült a tábla és fontosabb nota-, felségssértési perekben és súlyos bűncselekmények esetén ítélezett. De az országgyűlés elnökéről, legalábbis a 16. századi forrásokban nem esik szó. Természetesen tisztázásra szorul az a kérdés, hogy a későbbiekben létrejött-e ez a funkció, vagy pedig minden esetben a praesidens csupán a táblai elnököt jelentette.³³

Visszatérve Szentegyadi Somlyai Gergely személyéhez megállapíthatjuk, hogy a táblai elnöki tisztség magasra ívelő karrierjének utolsó és rövid állomását jelentette. Adatok hiányában politikai szerepéről semmit sem tudunk, így azt sem sikerült eldönteni, hogy a Kovacsóczy-Kendi párt felszámolásakor miért került ő is a verpadra. A többiekkel együtt őt is Kolozsvár főterén végezték ki és az itteni kisebb, Szt. Jakab templomban temették el. Talán éppen a jogszolgáltatásban játszott kulcsszerepének lehetett a következménye tragikus sorsa, talán elveivel nem egyezett a törvénytelen eljárás és emiatt állították félre. Tény az, hogy a táblai elnökök Trócsányi által összeállított jegyzékében ő az egyedüli, akinek ta-

³⁰ Trócsányi, 1980. 355.

³¹ Trócsányi szerint Gergely deákot 1594 júliusában említették országgyűlési elnökként, de nem jelöli meg az említés forrását l. Trócsányi, 1980. 376 (1. jegyzet).

³² EOE II. 58.

³³ A katolikus rendek 1607 júniusában kelt tiltakozását például Trauzner Lukács is „consiliarius et in sedria praesidens”-ként írta alá. L. EOE V. 516.

nácsuraságáról nem tudunk,³⁴ pedig gyors felemelkedésének vélhetően ez lett volna végpontja.

Végül, befejezésképpen néhány szót arról is kell ejtenünk, hogy Gergely deák hivatali karrierje milyen mértékben járult hozzá társadalmi felemelkedéséhez. Mint említettük már apja révén betagozódott a Kolozs vármegyei középbirtokos nemességbe, rokonai közül a Henkéket, Sarvaságiakat tartjuk számon. Tudjuk azt, hogy Györgyfalván és Patán rendelkezett részjóságokkal, amelyeket felesége jussán Doboka vármegyei birtokrészekkel gyarapított, illetve kisebb részbirtokokat szerzett Kolozs és Torda vármegyékben is.³⁵ Ezek mellett egyértelmű, hogy nem számított nagybirtokosnak. Csak kisebb jóságokat sikerült megszereznie, olykor talán hivatalával is visszaélve. Ingatlanszerzései mellett kölcsönügyletei arra vallanak, hogy pályája során nagy tőkét sikerült felhalmoznia, halála előtt egy évvel például nem kevesebb, mint 2000 tallért tudott kölcsönözni ádámosi Bartakovics Gáspárnak és Baranyai Anna nevű feleségének, akik éppen amiatt szorultak segítségére, mert nagy összeggel tartoztak a fejedelemnek és így kerülték el jóságaik lefoglalását.³⁶ Bartakovicsék a kapott összeg fejében lekötötték a Küküllő vármegyei Nagykendén levő jóságukat, így az is elképzelhető, hogy ez a birtok is végül Gergely deák kezére jutott.

Gergely deák családtagjai közül korábban említett feleségét Wass Ágnest, és tőle született gyermekeit, Istvánt, Borbálát és Margitot,³⁷ továbbá Somlyai Mihály nevű unokaöccsét ismerjük.³⁸ Borbála a tekintélyes Mikola nemzetség Pál

³⁴ Trócsányi, 1980. 356.

³⁵ 1580-ban a Kolozsvárhoz közeli Szucságon bír egy jobbágyot (KmProt VIII. 8^r–11^v), 1593 előtt zálog címen birtokolt a szintén Kolozs megyei Báréban (KmProt X. 196^v–197^r), Torda vármegyeiben Kókon (Kemény gyűjtemény, http://greenstone.bjc.ro/greenstone/collect/arhivele/index/assoc/J0186.dir/RO_AN_CJ_0008_0186.pdf), Mezőcsánban és Boldócon (KmProt X. 23^v–24^v, 397^r) rendelkezett részjóságokkal. Többi részbirtoka felsorolását l. ErdKirKv VII/3. 981. sz.

³⁶ KmProt X. 225^v–227^v. Ebben az időszakban 1 tallér 100 dénárral volt egyenértékű, L. Horváth Tibor Antal: A tallér értékváltozása Magyarországon 1542–1700 között. = *Numizmatikai Közlemény*, LXII–LXIII (1963–1964). 25–50. Néhány példa egy 1556. évi árszabályozásból: egy suba ára 7 Ft, egy dolmányé 20 dénár, egy nagyobb fejszéé 20 dénár, egy kaszáé 20 dénár, stb. L. EOE II. 65–71.

³⁷ Wass lt, F XXXIII/21. Az oklevélben Wass Ágnes gyermekeiként szerepelnek, de minthogy Ágnes első férjével, Hosszúaszói Gáspárral csak rövid ideig élt házasságban, valószínűleg mindhárman Gergely deáktól származnak. A cegei Wass család nyomtatásban megjelent családfáján Borbála tévesen Barabásként szerepel, L. *A Wass család cegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közléteszi W. Kovács András. Kolozsvár, 2006. Mellékletek (6. családfa).

³⁸ KmProt X. 397^r.

nevű tagjának volt a felesége,³⁹ aki egyébként nem lehetett túlságosan tanult és figyelmes ember, ahogyan ez egy járai birtokosztály során kiderült.⁴⁰ Somlyai Gergely István nevű fiáról semmit nem tudunk, Margit nevű leánya talán annak az iklódi Tholdalaghi Jánosnak lett a felesége, aki Báthory Gábor idején megpróbálta visszaszerezni felesége egykori jussát.⁴¹ A tanúvallatást elrendelő oklevélből kiderül, hogy Báthory Zsigmond a megválasztásakor letett esküjét megszegve több előkelőt, köztük györgyfalvai Somlyai Gergely deákot, idézés és törvényes ítélet nélkül Kolozsvár városában kivégeztette, jószágait eladományozta és visszaigénylésüket eltiltotta. Ezek közül Györgyfalva és Oláhpata birtokbeli jószágait Keresztúri Kristóf deáknak adományozta, aki azokat élete végéig bírta, róla pedig Katalin nevű leányára, Kornis Boldizsár feleségére szálltak.

Szentgyedyi Gergely elkobzott jószágainak egy része érdekes módon szintén tragikus sorsú hivatali utódjának, Kolozsvári János fiscalis directornak a birtokába jutott. Egy 1600-ban kelt zálogszerződés szerint boldóci Somlyai Mihály az unokatestvére, szentgyedyi néhai Somlyai Gergely által végrendeletében is neki adott mezőcsáni és boldóci részeit, melyeket Báthory Zsigmond utóbb másoknak adományozott el, ő az idegenek kezéből nem kis költséggel és néhai Geszthi Ferenc segítségével visszaszerezte. E perek során többször is arra kényszerült, hogy János deáktól kölcsönt kérjen és a tartozás összege immár 1000 Ft. Ezért a fenti jószágait 1000 Ft-ért elzálogosította Kolozsvári János deáknál.⁴² Ő azonban már nem vehette hosszú ideig hasznát ezeknek, hiszen akárcsak Somlyai Gergely deák, ő is áldozata lett a régi birtokos-nemesség azon könnyörtelenségének, amellyel a túl magasra emelkedett hivatalnok-értelmiségieket „kezelte”.⁴³

³⁹ 1580. január 3-án kelt Szentgyedyi Gergely esküvői meghívója a beszercei bíró és tanács részére l. *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. Begründet von Albert Berger. Herausgegeben von Ernst Wagner. III. Band (1571–1585). Köln, 1995. 4729. sz.

⁴⁰ 1589 májusában Szentgyedyi Gergely deáknak Wass Ágnestől született leánya, Mikola Pál felesége, Szentgyedyi Borbála tiltakozott a kolozsmonostori konvent előtt amiatt, hogy miután apja anyjának, az említett Wass Ágnesnek nevében egyezséget kötött alsójárai Bagaméri Györggyel néhai Csányi Lőrinc Torda vármegyei járai jószágainak felosztásáról, az osztály végrehajtására kijelölt időpontban sem Somlyai Gergely, sem felesége nem tudott megjelenni. Ezért vejüket, Mikola Pált küldték el, aki az osztályt az öröklés rendje szerint (juxta genealogiam et successionem ipsorum protestantium) figyelmetlenségéből és tudatlanságból (ex inadvertentia et simplicitate sua) nem tudta végrehajtani, ezért azt az ő kárukra Bagaméri végezte el. (KmProt IX. 200^r)

⁴¹ A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms 309. 159^v–160^v. A formuláriumban található bejegyzésből kihagyták a dátumot és Tholdalaghi János feleségének a nevét.

⁴² KmProt X. 397^r. Kolozsvári Jánosról bővebben l. Dáné Veronkának e kötetben olvasható tanulmányát.

⁴³ A hivatali pályán felemelkedők gyakran tragikus sorsáról l. Trócsányi, 1980. 38., 358.